

Maria van Haperen

De meelstreep

Bespreking van:

Martin Bossenbroek,
'De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog'
(Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2001) 688 blz.,
€ 36,-.

'Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen',
onder redactie van Hinke Piersma (Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2001)
292 blz., € 31,-.

SOTO-Lespakket *'Denkend aan Holland'*, bestaande uit een documentaire op video en vijf begeleidende vragen-formulieren.

Twee publicaties in de reeks van vier die deel uit maken van het roemruchte SOTO-onderzoek, de delen *Binnenkamers* en *Polderschouw* hadden dit voorjaar al in de boekhandel moeten liggen, maar dat is niet het geval. Omdat het onderwerp in de meimaand altijd erg actueel is toch alvast een bespreking van *De Meelstreep* en *Mensenheugenis*.

Voor wie, ondanks alle berichtgeving, nog niet bekend is met SOTO vooraf een summier toelichting. SOTO staat voor de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang, in juli 1998 ingesteld door het eerste paarse kabinet in reactie op de maatschappelijke opwinding over de schijnbaar kille en bureaucratische opvang van slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Een bijzonder project, waar een team van vijftig onderzoekers, merendeels historici, maar ook wetenschappers uit andere disciplines, aan meewerkte. Dat de overheid dit hele onderzoek royaal financierde is ongebruikelijk. Maar toch kwamen die miljoenen guldens, royaal en in kort tijdsbestek, op tafel.

Toen premier Kok vorig najaar de boeken in ontvangst nam, verontschuldigde hij zich nadrukkelijk voor de gebrekige ontvangst van (joodse) oorlogsslachtoffers na de oorlog. Daarmee het beeld dat in de jaren negentig uitgroeide tot een cliché, bevestigend. Nederland zou na de vijf jaar van bezetting meer antisemitisch, tactloos of zelfs erger: ongevoelig en bureaucratisch, traag en in ieder geval met weinig empathie hebben gereageerd. Een generalisatie om de tenen spontaan van bij elkaar te knijpen. Maar na de affaires rond het geroofde joodse goud

in Zwitserse banken; verwaarloosde stukken uit het Lippmann-Rosenthal archief; G. Aalbers' studie (*Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag 1999) en uitspraken van emeritus-hoogleraar I. Lipschits over malafide notarissen en hun schandelijk verrijking aan joods leed, was het niet meer dan logisch dat de minister-president dit cliché hanteerde. Het deed immers vermoeden dat in Nederland de situatie niet veel beter was?

Belangenorganisaties oefenden druk uit op de regering, die een bedrag van honderden miljoenen beschikbaar stelde. Een, bescheiden, gedeelte daarvan werd bestemd om alles eens goed uit te zoeken. Met andere woorden de vraag naar 'Wie es eigentlich gewesen...' mocht, rechtstreeks op kosten van de overheid, worden gesteld. Wel werd de onderzoeksvraag vanuit een algemeen perspectief benaderd. Hoe handelde de overheid ten opzichte van 'alle' oorlogsslachtoffers. Dus niet alleen joden, maar ook evacues uit Nederlands-Indië en Knil-militairen, jongens en mannen van de Arbeits-einsatz, Roma en Sinti, kriegsgevangenen, zeevarenden en de kleine groep Jehova's.

En het resultaat?

'De Meelstreep'

In *De Meelstreep* constateert Bossenbroek dat volgens de normen van de huidige samenleving de opvang van alle repatrianten inderdaad zorgvuldiger, met meer begrip en heel wat attenter had gekund. Na plaatsing in de tijd komt hij tot een andere conclusie. In de omstandigheden waarin Nederland in 1945 en de jaren daarna verkeerde, had bijzondere aandacht

De Meelstreep

Martin Bossenbroek

Terugkeer en opvang
na de Tweede Wereldoorlog

Uitgeverij Bert Bakker

Mensenheugenis

Hinke Piersma (red.)

Terugkeer en opvang
na de Tweede Wereldoorlog
Getuigenissen

Uitgeverij Bert Bakker

voor (psychische) opvang geen prioriteit. Nederland was een rampgebied. Een vernietigde infrastructuur, schepen, treinen, auto's waren verdwenen naar Duitsland, Zeeland stond onder water, een kwart van het woningbestand was beschadigd en de armoede was enorm. Fabrieken, die de economie opnieuw mee hadden moeten opstarten, bleken leeggeroofd. Oorlogsslachtoffers troffen een onherkenbare samenleving aan. Bossenbroek laat de lezer kijken via de

ogen van de Britse diplomaat Grey die, anno 1945, sprak over een gedesintegreerde samenleving met een veront-rustend apathische bevolking.

In die historische realiteit kwamen, in eerste instantie, zo'n driehonderdduizend oorlogsslachtoffers thuis. Aanpakken was het devies, niet zeuren, maar opbouwen. De overheid en een aantal organisaties, soms ook particulieren, hielpen bij het lenigen van de ergste nood, maar het beleid was erop gericht om zo snel mogelijk zelfstandig te functioneren.

Had men dan geen oog voor psychische nood? Absoluut wel. Bossenbroek citeert uitvoerig de psychiater A.M. Meerloo die al in 1943, op basis van zijn vakliteratuur over ervaringen met Engelse soldaten uit de Eerste Wereldoorlog, voorspelde dat het 'verbroken' psychische evenwicht voor grote problemen zou zorgen. In *De psychologie van de repatriëring* voorzag deze adviseur van het Militair Gezag dat landgenoten in Duitse kampen steeds feller en dieper zouden leren haten. Daardoor 'verhardt er iets in den mensch, waardoor opnieuw de onderlinge haat toeneemt. (...) Het sadisme van den vijand jegens andere gevangenen heeft iedereen machteloos moeten aanzien. Allen zijn getuige geweest van de totale ontredde van het wezen, dat zich eens 'de Duitse mensch' noemde. Alle gerepatriëerden hebben de waanzin van het Duitse systeem beleefd en geproefd. Die waanzin wekt infectueus. Iets ervan zit in hun ziel en zelfs reeds in onze zielen geënt.

Vandaag de dag is die constatering een erkend psychisch mechanisme, maar in de opvang van oorlogsslachtoffers lijkt het niet meegenomen. 'Die indruk is niet juist', stelt Bossenbroek. 'Er 'was zelfs een tamelijk scherp oog voor, zeker waar het ging om de psychische en emotionele problemen van gerepatriëerden die (een deel van) de oorlogsjaren ver van huis hadden doorgebracht in hoe dan ook onthetende, soms mensonteerende omstandigheden. Alleen, en dat is het grote verschil met de huidige hulpverleningspraktijk, werd hun psychische en emotionele nood veelal niet gedefinieerd als individueel leed, maar als een sociaal probleem. Als de uit het buitenland teruggekeerde landgenoten met zichzelf en de wereld overhoop lagen (...) dan was dat eerst en vooral een verlies voor de door de oorlog toch al zo zwaar gehavende volksgemeenschap.'

'Mensenheugenis'

Om recht te doen aan alle individuele ervaringen van repatrianten, is onder leiding van historicus Hinke Piersma *Mensenheugenis* samengesteld. Half zo dik als *De Meelstreep*, voorzien van een heldere inleiding, maar zonder conclusie. Een bundeling van artikelen die het resultaat zijn van individuele onderzoeken naar de diverse groepen oorlogsslachtoffers.

Verzetsstrijders en politieke gevangenen raakten na de oorlog al snel teleurgesteld. Ze hoopten op een betere samenleving, waarin ze als bewezen 'crème de la crème' van de natie een behoorlijke vinger in de pap zouden hebben. Met andere woorden de doorbraak, die eigenlijk pas een generatie later, in de jaren zestig, plaats zou vinden, ging in 1945 niet door. Boris de Munnick (*Uitverkoren in uitzondering? Het verhaal van de joodse Barneveldgroep*, 1992) inventariseert in 'Na de zogenaamde bevrijding' de terugkeer van joden in de Nederlandse samenleving. Met daarin centraal het onbegrip tussen joden en niet-joden, maar ook tussen joden onderling. Sinti en Roma, in de volksmond zigeuners, werden na de oorlog eigenlijk aan hun lot overgelaten. Bij de directe opvang en later, ook begin jaren zeventig bij de uitkeringen voor oorlogsslachtoffers, stonden ze achteraan in de rij. Hoewel hen hetzelfde lot trof als de joden sprong slechts een enkeling, zoals de verzetsvrouw en advocate Lau Mazirel, voor hen op de bres.

Ook terugkerende krijgsgevangenen, met name diegenen die in 1943 gehoor hadden gegeven aan de Duitse oproep om zich weer te melden voor krijgsgevangenschap, hoefden niet te rekenen op veel begrip. Hoon was veelal hun deel. Gedwongen te werk gestelden werden doorgaans met achterdocht bekeken, alsof ze vrijwillig naar Duitsland waren gegaan.

Maar de Jehova's, een kleine gesloten groep, verwerkten oorlogservaringen schijnbaar moeiteloos. 'Zij voelden zich overwinnaars, omdat zij met Gods hulp in buitengewoon moeilijke omstandigheden trouw waren gebleven aan 'de waarheid.' Gevoelens van verdriet, pijn en machteloosheid kwamen pas decennia later, zo valt te lezen bij theoloog/pastor Henri Knol.

Bij de Knillers is uiteraard ruim aandacht voor de Molukse militairen. Ze kregen het extra voor hun kiezen,

doordat ze, bij wat een tijdelijke komst naar Nederland had moeten zijn, uit dienst ontslagen werden. En een vrije republiek Molukken is tot op heden nog niet gerealiseerd. Vervreemding van de Nederlandse samenleving trof het personeel van de verschillende marineonderdelen en zij kozen vaak weer snel voor het ruime sop.

Opmerkingen

De Meelstreep is een dikke pil van bijna zevenhonderd bladzijden en dat vergt wat van de lezer. Alhoewel Bossenbroek beschikt over een vlotte pen, is het geen 'pageturner'. Natuurlijk hebben dodenherdenkingen, monumenten, rechtsherstel via wetten, instanties, regelgeving en publieke erkenning allemaal met de oorlog te maken, maar gedetailleerde opsommingen halen wel de vaart uit het boek.

Dit grootschalige historische onderzoek is gebaseerd op teamwork, schrijft Bossenbroek in zijn verantwoording, achter in *De Meelstreep*. Het SOTO heeft titanenarbeid verricht. Het onderzoek zal niet meer dan een dik jaar in beslag hebben genomen, met veel onderzoekers die op een deelgebied werk verrichtten en getuigenissen ruim een halve eeuw later noteerden. Daarnaast is een indrukwekkend literatuuronderzoek gedaan. Nagenoeg alle diepgravende onderzoeken en minder academische monografieën over de Tweede Wereldoorlog, de opvang en verwerking staan vermeld. Wie precies waarvoor verantwoordelijk is, blijft echter onbekend. Heeft Bossenbroek in de afgelopen paar jaar al deze boeken doorgeworsteld?

Het lijkt erop dat de literatuur wel met gezond verstand, maar soms toch tamelijk kritiekloos is gebruikt. Waarschijnlijk vindt de doorsnee lezer zoiets niet storend, maar de collega historicus ziet onjuiste details en dat leidt tot beroepsmatige ergernis.

Bossenbroek baseert zich bijvoorbeeld in het hoofdstuk over de oorlogspeelkinderen, van de 4000 minderjarigen waren ruim 3500 kinderen van joodse afkomst, met name op literatuur die vanuit eenzijdig joods perspectief is geschreven en bovendien ook nog eens op het tendentieuze boek *Om het Joodse Kind* (Amsterdam 1991) van Vrij Nederland journaliste Elma Verhey. Met als gevolg storende fouten. Zo wordt de directeur van het Bureau voor Oorlogspeelkinderen, de inmiddels

Mevrouw van Weenen en Mevrouw Keesing

Mevrouw Van Weenen, was zes weken getrouwd toen ze in het kamp kwam.

Mevrouw Keesing zat samen met haar dochter in het kamp.

Denkend aan Holland...

Met deze trein kwamen mannen die tewerk waren gesteld terug naar Nederland.

Wat vertelt de tekst op de trein jou over hun verblijf in Duitsland?

Meneer Plaisier durfde zijn baby niet te knuffelen

toen hij thuiskwam. Hij wist dat hij ziek was.

'Ik durfde eigenlijk niet te kussen want ik wist dat ik

besmettelijk was. Ik had ook schurft en zweren op mijn

hoofd. Ik was vies van mezelf en daar heb je dan zo'n

baby'tje. Ik heb het aangepakt alsof het besmet was.

Dat was niet zo leuk voor mijn vrouw, die wist niet dat

ik ziek was.'

Mevrouw Plaisier had zich de thuiskomst van haar man anders voorgesteld.

Wat denk je dat ze had gehoopt dat hij zou doen toen hij de baby zag?

het lespakket is te bestellen bij SOTO, Herengracht 380, 1016 C] Amsterdam. Telefoon 020 - 523 38 00. Prijs ca €16.

101-jarige Sandor Baracs, gekenschetst als 'een tot het gereformeerde geloof overgegangene Hongaarse jood'.

Bossenbroek lijkt zich bij dit soort van gegevens niet af te vragen of het niet vreemd is dat een buitenlander directeur was van een, nota bene door de Nederlandse overheid gesubsidieerde instelling, maar neemt het schijnbaar smeulige detail klakkeloos over. Dat Baracs gewoon Nederlands staatsburger is en joods, wat juist in combinatie met zijn directeurschap voor veel joodse mensen in de strijd om de joodse oorlogspeelkinderen een steen des aanstoets bleek, is iets waarvan Bossenbroek kennelijk geen notie heeft genomen. Voor een onderzoek, waarin de historicus juist zoveel mogelijk kanten van de opvang wil laten zien en recht wil doen door alles vanuit diverse invalshoeken te tonen, is dit een kwalijke zaak. De kritische historicus vraagt zich dan natuurlijk af hoeveel van dit soort 'fouten' in *De Meelstreep* staan.

Onderwijspakket

Een groot, door de overheid gefinancierd project is uiteraard gelegitimeerd als ook iets van de resultaten direct op de schoolgaande jeugd wordt overgebracht. Hiervoor is de videoband *Denkend aan Holland*, in opdracht van SOTO, samengesteld.

Vijf mensen vertellen in kernachtige bewoordingen wat hen tijdens die oorlogsjaren ver van huis op de been hield. Het woord documentaire is wel erg dikdoenerig voor een band van slechts achttien minuten. Over de opvang na de oorlog is maar een paar seconden terug te vinden, zowel in woord als in beeld. De begeleidende vragenformulieren omvatten niets meer dan een simpele invul oefening. Geen aardige handleiding, noch een lessuggestie of opzet voor een praktische opdracht. Docenten kunnen de vellen kopiëren en dat is het dan. Alsof geschiedenisonderwijs weinig meer is dan werkboeken invullen.